

UDK: 94(497.6+497.1)"1986/1992"
321.013(497.1
Pregledni rad

Denis Bećirović
Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
becirovicdmde@gmail.com

**MEMORANDUM SANU, SOCIJALISTIČKA FEDERATIVNA
REPUBLIKA JUGOSLAVIJA I BOSNA I HERCEGOVINA
(1986-1992)**

Abstrakt: U članku se razmatra nastanak, sadržaj i utjecaj Memoranduma SANU na raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, te refleksije raspada jugoslovenske države na prilike u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Memorandum SANU, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija i Bosna i Hercegovina.

Abstract: In this paper the author focuses on the content and influence of the SANU Memorandum on the dissolution of the Socialist Federativ Republic of Yugoslavia and also the reflections of the dissolution of the Yugoslav state on events in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: the SANU Memorandum, the Socialist Federativ Republic of Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina.

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija je u posljednjim decenijama XX stoljeća bila zahvaćena najvažnijim globalnim megatrendovima koji su utjecali na brojne države u svijetu. U prvom redu to se odnosilo na globalne društvene promjene: od industrijskog

ka informatičkom društvu,¹ od nacionalnih privreda ka globalnoj svjetskoj privredi, od centraliziranih ka decentraliziranim sistemima upravljanja, od predstavničke ka participativnoj demokratiji, od klasičnih političkih partija i pokreta ka novim društvenim pokretima.²

Unutar onoga što nazivamo svjetskim društvom, krajem XX stoljeća postojala je lepeza globalnih svjetskih društava i globalnih društvenih sistema različite tehnološke, ekonomske i socijalne razvijenosti i nivoa kvaliteta života: od industrijskih i postindustrijskih visokorazvijenih društava, preko post-socijalističkih društava u tranziciji, do razućenog svijeta zemalja u razvoju, perifernih i zavisnih društava. Iako su sva ova društva pripadala različitim tipovima, ona su i pored nekih zajedničkih karakteristika imala i svoje posebnosti. Svijet je bio u znaku dviju osobenosti: s jedne strane, on je velikom svjetskom podjelom rada i razmjenom, a prije svega krupnim promjenama u tehnologiji, ekonomiji, komunikacijskom sistemu, infrastrukturi i informatici, ostvario veliki stepen međusobne povezanosti i međuzavisnosti, a s druge strane, sistemom nejednake raspodjele društvene moći bio je hijerarhijski struktuiran na prebogate gospodare svijeta i siromašna zavisna društva.³ To govori da je savremeni svijet i pored međusobne integracije i krajem XX stoljeća bio interesno podijeljen i suprotstavljen. Zbog toga, neki su autori plasirali teze o trodjelnoj slici svjetskog društva (visokorazvijeni centar, poluperiferija i periferija).⁴

¹ Opširnije o informatičkoj revoluciji i njezinim ekonomskim i socijalnim posljedicama pogledati u: Milan Mesarić, *XXI. stoljeće. Doba sudbonosnih izazova*, Zagreb 2008, 15-50.

² John Naisbitt, *Megatrendovi*, Zagreb 1985, 18-48.

³ Miroslav Pećujlić, *Savremena sociologija*, Beograd 1991, 61.

⁴ Immanuel Wallerstein, *Suvremeni svjetski sistem*, Zagreb 1986, 298-448.

Evropa je u zadnjim decenijama XX stoljeća bila pod utjecajem različitih procesa globalizacije.⁵ Globalizacija se odvijala ponajviše preko: internacionalizacije kao međuzavisnosti i interakcije različitih zemalja; liberalizacije kao otvaranja i disperzije slobodnog kretanja svih resursa i proizvoda, rada, kapitala i robe širom svijeta; univerzalizacije kao prilike za podjednak udio svih zainteresiranih subjekata i dopiranja svega u svaki dio svijeta; deterritorijalizacije kojom se slabe i ukidaju političke, geografske i fizičke podjele; desuverenizacije kao procesa slabljenja, potiskivanja i zamjenjivanja suvereniteta država zajedništvom ujedinjena čovječanstva; postmodernizacije koja sve što je izraslo na elektrici i mehanizaciji nadomješta novim odnosima i oblicima života izraslim na kompjuterizaciji, informatici i internetizaciji i individualizacije kao prostiranja postmodernosti u kojoj vodeću ulogu ima razvoj ljudskih snaga i znanje pojedinaca.⁶

Paralelno sa procesom globalizacije odvijao se proces decentralizacije. Oni su se međusobno prožimali, iako, naravno, nisu uvijek bili idealno kombinirani. Decentralizacija poslovnoga dovela je, naime, i do decentralizacije političkog odlučivanja, što je bila proizvodno-tehnološka osnova za raspad ne samo centralističkoga komunističkog sistema, zasnovanome na masovnom načinu

⁵ Pod pojmom globalizacija (engl. *globalization*; njem. *globalisierung*; franc. *mondialisation*) označavamo proces povezivanja, integriranja i ujedinjavanja tehnoloških, ekonomskih, političkih, socioloških, znanstvenih, obrazovnih, kulturnih i komunikacijskih procesa i odnosa u jedinstven i cjelovit planetarni kibernetički prostor i stvarni ili virtuelni sistem. Globalizacija nastaje i razvija se u vremenu i postoru lokalnoga i planetarnoga. Globalno se afirmira kao lokalno, a lokalno postaje globalno. U svestranosti globalizacije glavnu ulogu imaju znanstveno-tehnološke inovacije i na njima nastali informacijski i digitalni komunikacijski procesi i odnosi. U aktualnim procesima ujedinjavanja čovječanstva najvažniji su procesi tehnološke i ekonomske globalizacije. Oni dovode do formiranja jedinstvene globalne ekonomije transnacionalnom djelatnošću velikih korporacija, stvaranjem i povezivanjem višenacionalnih regija, širenjem nezavisnoga globalnoga biznisa i slobodnog svjetskog tržišta. (*Pravni leksikon*, Zagreb 2007, 376).

⁶ Isto, 376.

proizvodnje, nego i za raspad centralističkih komunističkih federacija, poput bivših Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika i Čehoslovačke Republike. Procesi su globalizacije, time što su razorili komunistički društveno-politički sistem, otvorili i prostor za oslobođenje niza malih naroda i država od ne samo nametnute političke vlasti nego i od sudjelovanja u tzv. komunističkim federacijama (u svakoj od njih prevladavajući je utjecaj imala najbrojnija nacija). Na tim su se temeljima razvila, dakle, dva posve nova procesa: formiranje nezavisnih država u tranziciji, već ranije formalno samostalnih, i pojava posve novih država kao rezultat sloma komunističkih federacija.⁷

Globalni trendovi i utjecaji imali su svoje refleksije i u Jugoslaviji. Nakon smrti Josipa Broza Tita (4. maja 1980. godine)⁸ završila se jedna epoha nakon koje je opasnost od međunacionalnih nesloga u SFRJ postala još izraženija. Tito je bio objedinjujuća ličnost i nacionalni heroj i kao takav predstavljao je važan integrativni faktor. Njegovom smrću jugoslovenska federacija je izgubila važnu kohezionu snagu.⁹ Funkciju kolektivnog šefa države

⁷ Mladen Staničić, *Raspad SFRJ u uvjetima usporednih procesa globalizacije i međunarodnih integracija*, u: *Dijalog povjesničara/istoričara*, Zagreb 2008, 81.

⁸ Svijet je na različite načine izražavao poštovanje prema Josipu Brozu Titu. Primjera radi, povodom Titove smrti u velikom broju zemalja spuštene su nacionalne zastave na pola koplja. U nekim zemljama je proglašena višednevna nacionalna žalost. Zabilježen je i gest koji je nezabilježen u historiji – zajednička pošta preminulom lideru Jugoslavije odata je u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija. Titovoj sahrani prisustvovalo je 209 stranih delegacija iz 127 zemalja – 123 državne delegacije, 68 delegacija političkih partija, 3 delegacije oslobodilačkih pokreta i 15 delegacija međunarodnih organizacija i institucija na čelu sa generalnim sekretarom Ujedinjenih nacija. Pored ostalih, na sahrani su bila: 4 kralja, 6 prinčeva, 31 predsjednik država, 10 potpredsjednika, 22 premijera, 11 predsjednika parlamentata, 47 ministara inostranih poslova, itd. Bio je to, po mnogim elementima, unikatan primjer opraštanja od jednog državnika u dotadašnjoj historiji svijeta. (Raif Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, Sarajevo 2000, 67-68).

⁹ Volter Laker, *Istorija Evrope 1945-1992*, Beograd 1999, 665-666.

preuzelo je osmočlano predsjedništvo sa po jednim predstavnikom iz svake republike i po jednim predstavnikom iz autonomnih pokrajina. Ovo tijelo je preuzelo vrhovno zapovjedništvo nad oružanim snagama SFRJ, a njegovi članovi su se svake godine rotirali na mjestu predsjedavajućeg. Politički vrh koji je nakon smrti Josipa Broza Tita preuzeo punu odgovornost za funkcioniranje zemlje reagirao je često u panici, pronalazeći samo neka paušalna rješenja, bez ikakve dugoročne vizije o tome kako rješavati najaktuelnije probleme u zemlji.¹⁰ Pored toga, početkom osamdesetih godina događa se i smjena generacija u jugoslavenskoj politici, te promjene načela na kojima se donose odluke u federalnom vrhu. Radilo se o generaciji saveznih funkcionera koji nisu bili istaknuti partizanski lideri svojih republika, nego predstavnici poslijeratne generacije. Oni su više vodili računa o interesima svojih republika i pokrajina, nego što je bio slučaj s njihovim prethodnicima.¹¹

Početkom osamdesetih godina u Jugoslaviji opozicijske snage su postajale sve snažnije i sve organiziranije. U nizu medija koji su izlazili u Srbiji, kao i u dokumentaristički inspiriranoj književnosti i historiografiji, u tim se godinama problematiziraju razne tabuizirane teme, kao što su: legitimnost socijalističkog poretka, karakter sukoba u okviru Drugog svjetskog rata, karakter vladavine u socijalističkoj Jugoslaviji, te (posebno od 1983.) uloga i rezultati vladavine Josipa Broza Tita.¹² Srpski akademici početkom devedesetih godina posebno ukazuju na štetnu politiku Josipa Broza Tita. Prema ocjeni akademika Vasilija Krestića, Titovom nacionalnom politikom i proglašenjem novih nacija u Jugoslaviji zadat je jedan od najopasnijih udaraca srpskom narodu sa stanovišta njegove

¹⁰ Suad Kurtćehajić, Omer Ibrahimagić, *Politički sistem Bosne i Hercegovine*, III, Sarajevo 2007, 60-61.

¹¹ Volter Laker, *Istorija Evrope*, 666.

¹² Kosta Mihailović, Vasilije Krestić, *Memorandum of the Serbian Academy of the Sciences and Arts*, Belgrade 1995, 7-15

nacionalne integracije. Zbog toga i Milorad Ekmečić ističe važnost radikalnog raščišćavanja sa titoizmom kao sa bolešću koja je srpski narod odvela u katastrofu.¹³ Otvara se i pitanje srpskog odnosa prema Jugoslaviji i jugoslavenstvu, te odnosa Jugoslavije prema Srbiji i Srbima. Te se teme otvaraju ne samo u akademskim krugovima, nego u široj javnosti. U tom periodu se javljaju i prvi politički programi koji se pripremaju izvan zvaničnih tijela Saveza komunista Jugoslavije (SKJ). Tako se pojavio i Memorandum Srpske akademije nauka i umjetnosti (SANU) koji je predstavljao prvi nacionalni program u socijalističkoj Jugoslaviji. Prvu verziju onog što će u javnosti od jeseni 1986. godine biti poznato kao Memorandum SANU pripremili su Udruženje književnika Srbije i grupa akademika SANU.¹⁴

Aktivnosti na izradi *Memoranduma* započele su u proljeće 1985. godine, a u javnosti se pojavio 24-25. septembra 1986. godine, kada je objavljen na stranicama beogradskih *Večernjih novosti*. Na Vanrednoj skupštini SANU, održanoj 18. decembra 1986. godine, akademik Vasa Čubrilović ne krije mogućnost ratnih zbivanja. Tom prilikom on je izjavio: „Nijedno selo ove države, Jugoslavije i Srbije, nismo dobili bez krvi. Nijedno selo nećemo dati bez krvi.“¹⁵ Na ovom skupu i Dobrica Ćosić ističe da je historijska zadaća SANU mobilizacija i organizacija cjelokupnih umnih i moralnih snaga srpskog naroda kako bi se zaustavila narastajuća destrukcija nacionalnog i društvenog integriteta, kao i istorijskog bića Srbije.¹⁶

¹³ Safet Bandžović, Bošnjaci u postjugoslovenskoj srpskoj historiografiji, *Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo 2000, br. 29, 355 i 361.

¹⁴ K. Mihailović, V. Krestić, *Memorandum of the Serbian Academy of the Sciences and Arts*, 7-15.

¹⁵ S. Bandžović, *Bošnjaci u postjugoslovenskoj srpskoj historiografiji*, 348.

¹⁶ Dobrica Ćosić, *Srpsko pitanje u XX veku. Lična istorija jednog doba*, Beograd 2009, 99.

Memorandum SANU bio je strukturiran iz dva dijela. Prvi dio je govorio o *Krizi jugoslovenske privrede i društva*, a drugi o *Položaju Srbije i srpskog naroda*. Već u uvodnom dijelu ovog dokumenta ukazuje se na krizu države, čija eskalacija može završiti sa opasnim posljedicama, ne isključujući ni raspad jugoslovenske državne zajednice. Predstavivši stanje dramatičnim, sastavljači Memoranduma su kritizirali „republikanizaciju“ i „atomizaciju“ privrede. Po njihovom mišljenju, formirano je osam privrednih područja sa nacionalnim ekonomijama što je uzrokovalo razbijanje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta. Kreatori Memoranduma nisu krili simpatije za sve ono što je tendiralo ka centralizaciji, a antipatije prema decentralizaciji. Zbog toga oni kritiziraju i državno uređenje SFRJ. Pisci Memoranduma kažu da je dezintegracija jugoslovenske privrede po privrednim granama i teritorijama „antiistorijska tendencija“ koja je proizilazila iz jedne šire „antiistorijske tendencije“ – pretvaranja federacije kakva je stvorena na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u svojevrsnu konfederaciju koja je institucionalizirana posljednjim Ustavom iz 1974. godine.¹⁷

U drugom dijelu Memoranduma elaborirano je pitanje položaja Srbije i srpskog naroda i to na način kojim se željelo dokazati da je njihov položaj u SFRJ oduvijek bio nepovoljan. Hrvatska i Slovenija su optužene da su obrazovale „trajnu koaliciju“ s ciljem ostvarivanja političke i ekonomske dominacije nad Srbijom. Između ostalog, autori Memoranduma plasiraju i eksplozivne teze o ekonomskom iskorištavanju Srbije te o predominantnim srpskim gubicima u Drugom svjetskom ratu.¹⁸

Generalno gledajući, arhitekta Memoranduma su imale jedan cilj i dvije trase na putu do tog cilja. Prvo, trebalo je uspostaviti jedinstvenu Srbiju koja će dominirati i upravljati u Jugoslaviji. U

¹⁷ Ljubomir Antić, *Velikosrpski nacionalni programi. Ishodišta i posljedice*, Zagreb 2007, 220-223.

¹⁸ Isto, 223-224.

slučaju neuspjeha ove opcije, rezervna varijanta je bila povezivanje svih područja na kojima su živjeli Srbi, bez obzira na republičke granice, s dijelovima Hrvatske, Bosne i Hercegovine, te izdvojeno započeti svojim putem.¹⁹

Sadržaj Memoranduma SANU izazvao je osudu i kritike u cijeloj Jugoslaviji. Pored ostalih, u tim se kritikama ističe tadašnje srpsko partijsko i državno vodstvo, kojemu – od ljeta 1986. – na čelu stoje novi predsjednik Centralnog komiteta Slobodan Milošević, i novi predsjednik Predsjedništva Socijalističke Republike Srbije Ivan Stambolić. Ivan je imao jasan stav prema srpskom nacionalizmu i čvrsto je stao protiv Memoranduma, iako je već tada u Srbiji bilo vodećih ljudi neosjetljivih na nacionalizam.²⁰ Političko vodstvo Srbije je tražilo da se Srpska akademija nauka i umjetnosti od Memoranduma službeno ogradi. Autori su se branili tezom da je to zapravo „pravno nepostojeći tekst“, jer se radi o nezavršenom dokumentu. Ipak, bez obzira na ove izgovore pisaca Memoranduma, dio političara i u Srbiji je uvidio razorne posljedice ovog dokumenta. Tako je, primjera radi, Stambolić Memorandum nazvao „In Memoriamom Jugoslaviji“.²¹

Kampanja protiv Memoranduma je prestala u ljeto 1987. godine, a od VIII sjednice Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije (septembar 1987. godine), na kojoj je prevagu odnijela struja Slobodana Miloševića, SANU vraća svoju uglednu poziciju u srbijanskom društvu.²² Prije toga, Slobodan Milošević je uz pomoć Ivana Stambolića i formalno izabran za vođu srpskih komunista na

¹⁹ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999, 763.

²⁰ Venceslav Glišić, *Susreti i razgovori. Prilozi za biografiju Petra Stambolića*, Beograd 2010, 132-134.

²¹ K. Mihailović, V. Krestić, *Memorandum of the Serbian Academy of the Sciences and Arts*, 16-35.

²² Upor. Florans Artman, *Milošević dijagonala lauffera*, Beograd 2001, 39; Lj. Antić, *Velikosrpski nacionalni programi. Ishodišta i posljedice*, 220.

X kongresu Saveza komunista Srbije, održanom od 26. do 28. maja 1986. godine. Među protivnicima izbora Miloševića za lidera srpskih komunista najglasniji je bio Draža Marković.²³ On je odmah poslije izbora Miloševića za predsjednika rekao Stamboliću da mu „istorija nikada neće oprostiti taj izbor“, te da „srpski narod nikada neće oprostiti to što je Miloševića progurao, da će Milošević sve uništiti“ (kurziv D. B.).²⁴ Od tada Milošević se postepeno uživljavao u novu funkciju, sa primjetnim crtama mesijanstva, koje je često klizilo u klasičnu demagogiju, iako je ostavljao utisak čovjeka opredijeljenog za reforme. Na putu uspostavljanja potpune dominacije u rukovodstvu srpskih komunista Milošević je nedugo poslije izbora marginalizirao i Ivana Stambolića, koji je zvanično smijenjen u decembru 1987. godine.²⁵

²³ Kosta Nikolić, Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista (II), *Istorija 20. veka*, Časopis Instituta za savremenu istoriju, Beograd 2006, br. 2, 120.

²⁴ Ivan Stambolić, *Put u bespuće*, Beograd 1995, 149.

²⁵ Izbor Slobodana Miloševića na mjesto predsjednika Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije nije obavljen jednostavno, kako je to organizirao ceremonijal-majstor partijskih izbora predviđenih za 1986. godinu Ivan Stambolić. Naime, i prije ovih izbora se znalo da Milošević ima dosta protivnika, ali tek u procesu izbora se pokazalo da on ima više protivnika nego što je Stambolić mogao naslutiti. Nikada u historiji srpske komunističke partije nije bilo toliko lomova i podjela u rukovodstvu kao što je to bilo povodom Miloševićevog izbora. Revoltiran ishodom glasanja, Draža Marković je u stanju ogorčenosti napisao jedno vrlo oštro intonirano pismo Ivanu Stamboliću, nakon čega je podnio ostavku na članstvo u Centralnom komitetu Saveza komunista Jugoslavije i Predsjedništva federalne partije. Tvrdio je da će opredjeljenje za Slobodana Miloševića prouzrokovati „duboke i teške, negativne posledice“ na jedinstvo unutar Saveza komunista Srbije, a time i na jedinstvo u Savezu komunista Jugoslavije. Ivan Stambolić se u početku nije previše uzbuđivao i obazirao na ove stavove. Međutim, kasnije je shvatio da je napravio fatalnu grešku. Milošević je već u proljeće 1986. godine stavio do znanja da mu je u krvi visoka karijera i da se neće zadovoljiti ulogom drugog čovjeka Srbije, jer je upravo on bio šef najmoćnije institucije u zemlji. Prve pukotine između dvojice prijatelja pojavile su se kod izbora Dragiše Pavlovića za predsjednika Gradskog komiteta Saveza komunista Beograda. Milošević je veoma dobro znao da su kadrovi najvažniji faktor u borbi za vlast, pa je uspio da u gotovo cijelo

Miloševićeva politička strategija se bazirala na procjeni da je Tito namjerno Ustavom iz 1974. godine podmetnuo Srbiji ustavnu zamku kako bi osigurao funkcioniranje modela *slaba Srbija, jaka Jugoslavija*. On je smatrao da je Ustavom iz 1974. godine prepuštena značajna autonomija republikama, pa je postojala opasnost da bi u njima mogle prevladati centripetalne sile.²⁶

Preloman trenutak koji će označiti početak kraja federalne države bila je 1987. godina. Tada je Slobodan Milošević ujedinio komunističku i nacionalističku politiku, što će izazvati pojavu i drugih nacionalizama tokom narednih godina. Njegov odlazak na Kosovo, u aprilu 1987. godine, postat će jedan od najvažnijih trenutaka u njegovoj karijeri.²⁷ Okupljenim kosovskim Srbima koji su se sukobili s (uglavnom albanskom) policijom Milošević se obratio riječima: „Niko ne sme da vas bije“. Vođa kosovskih Srba Miroslav Šolević je poslije toga rekao: „Ovom rečenicom on je krunisan za cara“. Od tog momenta, zloupotrebljavajući pitanje kosovskih Srba, Milošević je počeo da učvršćuje moć u Srbiji, izrastajući u trijumfalnog i neospornog lidera Srbije. Milošević je najveće sposobnosti ispoljavao na organizacionom planu. Na odgovorne funkcije je postavljao osobe čija je glavna osobina bila lojalnost njemu lično. Shvatao je važnost i ulogu medija i postepeno ih stavljao pod kontrolu instalirajući prijatelje i saveznike na urednička mjesta. Njegovi stručnjaci za propagandu bili su u stanju da svaki događaj, uključujući i tragične događaje, okrenu u svoju korist.²⁸

rukovodstvo ubaci ljude u koje je imao veliko povjerenje i koji su mu do kraja odano služili. (K. Nikolić, *Kako je Slobodan Milošević izabran za vođu srpskih komunista*, 105-119).

²⁶ Mladen Staničić, *Raspad SFRJ u uvjetima usporednih procesa globalizacije i međunarodnih integracija*, 86.

²⁷ Laura Silber i Allan Little, *Smrt Jugoslavije*, Opatija 1996, 27.

²⁸ Tim Džuda, *Srbi. Istorija, mit i razaranje Jugoslavije*, Beograd 2003, 145.

Nakon uspostavljanja kontrole nad medijima, Miloševiću nije bilo teško da usmjerava mase, organiziranjem masovnih mitinga. Simboli ovih režiranih predstava bili su neobični i raznoliki. Osim portreta Slobodana Miloševića nošene su slike Svetog Save, Karađorđa, Njegoša i Tita, uz srbijanske i jugoslovenske zastave. Poslije konsolidiranja vlasti Milošević se usmjerio prema sljedećem cilju – centraliziranju Srbije, što je podrazumijevalo eliminiranje autonomije Vojvodine i Kosova. Kosovski Srbi su predstavljali udarne jedinice, a pridruživalo im se i lokalno stanovništvo i radnici koje je beogradski režim autobusima dovodio na „mitinge istine“. Prva meta bila je Vojvodina, gdje je nakon dvodnevni demonstracija 10.000 Srba i otvorenih prijetnji 6. oktobra 1988. godine vojvođansko rukovodstvo odstupilo sa funkcija. Tokom januara 1989. godine u drugom pokušaju oboreno je crnogorsko rukovodstvo. Naime, 11. januara pod pritiskom 100.000 demonstranata republičko i partijsko rukovodstvo je podnijelo ostavku i postavljeni su novi funkcioneri promiloševićevski orijentirani. Posljednja prepreka na putu potpunog centraliziranja Srbije bilo je Kosovo. Uz pomoć demonstranata, vojske, tenkova i uvođenja vanrednog stanja slomljena je i autonomija Albanaca. Početkom marta 1989. godine počeo je proces hapšenja političara, intelektualaca i radnika, tako da su Albanci izgubili svoje vođstvo.²⁹

Pojedini jugoslovenski funkcioneri iz zapadnih republika, poput Cirila Ribičića, ukazivali su na činjenicu da se položaj autonomnih pokrajina, naročito kada je riječ o zastupanju i načinu priznavanja Srbije i obje pokrajine u Federaciji, ne može rješavati samo unutar Srbije. On je upozoravao na opasnost rušenja autonomije pokrajina, jer su one konstitutivni element jugoslovenske federacije.³⁰ Međutim, rukovodstvo Srbije se nije obaziralo na ove

²⁹ Zijad Šehić, Smrt Socijalističke federativne republike Jugoslavije i bosanska tragedija. Sarajevo, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, 2010, 283-284.

³⁰ Ciril Ribičić, Zdravko Tomac, *Federalizam po mjeri budućnosti*, Zagreb 1989, 322-323.

primjedbe. Novi Ustav Srbije proglašen je 28. marta 1989. godine, a Slobodan Milošević je izabran za predsjednika Socijalističke Republike Srbije.³¹ Funkciju je preuzeo 8. maja 1989. godine, ali je isplanirano da se glavna ceremonija poklopi sa godišnjicom Kosovske bitke. U svom govoru na Gazimestanu Slobodan Milošević je, pored ostalog, poručio: „Srbi u svojoj istoriji nikad nikoga nisu porobili niti eksploatisali. U dva svetska rata sami su se oslobodili, a kad su mogli pomagali su i drugima da se oslobode (...) Kosovsko junaštvo ne dozvoljava nam da zaboravimo da smo u jednom periodu bili hrabri i dostojanstveni i među malim brojem onih koji su iz bitke izašli neporaženi (...) Šest vekova kasnije opet smo u bitkama i svađama. One nisu oružane, mada ni takve nisu isključene.“³² Nacionalistička politika srbijanskog rukovodstva imala je negativne efekte i u drugim jugoslovenskim republikama (Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Slovenija). U ljeto 1989. godine sve više dolazi do izražaja i nacionalizam Srba u Hrvatskoj, praćen ostrašćenom medijskom kampanjom iz Beograda. Miloševićevski mediji instrumentaliziraju progon Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1941. do 1945. godine povlačeći paralele između tih događaja sa aktuelnom jugoslovenskom stvarnošću. Hrvatskoj je spočitavana „asimilatorska politika i kulturni genocid“. Sve je to neminovno dovelo do pojačavanja hrvatskog nacionalizma, što je uzrokovalo sporadične ekscese.³³

Političku krizu osamdesetih godina pratila je i ekonomska kriza. Glavni indikatori ekonomske krize bili su galopirajuća inflacija, veliki inozemni dug i monetarna nelikvidnost, što je sve dovelo zemlju do ruba bankrota. Ozbiljnije reforme su bile

³¹ Z. Šehić, *Smrt Socijalističke federativne republike Jugoslavije i bosanska tragedija*, 283-284.

³² T. Džuda, *Srbi. Istorija, mit i razaranje Jugoslavije*, 146.

³³ Z. Šehić, *Smrt Socijalističke federativne republike Jugoslavije i bosanska tragedija*, 285.

sprječene zbog ideoloških i političkih razloga, a odgovorni su bježali od prave dijagnoze stanja u jugoslovenskoj ekonomiji. Tek se 1983. godine pojavljuje dokument pod nazivom *Polazne osnove Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije*. U njemu je, pored ostalog, konstatirana: visoka inflacija, veća potrošnja od ostvarenog dohotka, autarkičnost ekonomske politike, prekomjerno zaduživanje u inozemstvu, nenadziranje investicija, nizak nivo produktivnosti rada, nedostatak roba i visoka nezaposlenost. Poslije objavljivanja ovog programa ekonomske stabilizacije napokon se umjesto o „ozbiljnim teškoćama“ počelo govoriti o ekonomskoj krizi. Međutim, unutar vladajućih struktura i dalje se govorilo da postoji ekonomska, ali ne i politička kriza. Niko se nije usuđivao konstatirati da je politički sistem problematičan, već se tvrdilo da su ekonomski rezultati loši zbog neprimjenjivanja toga sistema. Ništa se nije promijenilo ni nakon XII kongresa SKJ, koji je održan 1983. godine, tako da je program ekonomske stabilizacije ostao mrtvo slovo na papiru. Kriza se ublažavala uglavnom reprogramiranjem ili odgađanjem otplate dugova, te proizvodnjom novca ili primarnom emisijom. U tom pogledu angažirali su se predsjednici vlada Milka Planinc (1982-1986) i Branko Mikulić (1986-1988). Reforme koje je pokrenula Milka Planinc zaustavljene su 1985. godine, a unutar SKJ je preovladala struja koja je u tržišnoj ekonomiji vidjela uzrok nepovoljnog položaja nerazvijenih republika. Ništa bolje rezultate nije postigao ni Branko Mikulić, koji je državu pokušao izvući programiranom stabilizacijom. Nakon što je liberalizirao cijene izložio se snažnom napadu srpske politike koja je tražila administrativnu preraspodjelu dohotka između razvijenih i nerazvijenih. Pod takvim pritiskom, Mikulićeva vlada je bila prva u socijalističkoj Jugoslaviji koja je podnijela kolektivnu ostavku.³⁴

³⁴ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. Od zajedništva do razlaza*, Zagreb 2006, 494-496.

Mikulića je na čelu Saveznoga izvršnog vijeća (SIV) zamijenio Ante Marković, koji je u martu 1989. godine imenovan za premijera, uprkos prosvjedima iz tada već Miloševićeve Srbije. U sjeni sve težih problema u zemlji Marković je u decembru 1989. godine prezentirao program ekonomske reforme s glavnim ciljem – obaranje inflacije. Naime, krajem 1989. godine inflacija je dosegla rekordnih 2679 % godišnje. Neki su smatrali da bi Marković mogao biti spasitelj Jugoslavije koji će zemlju iščupati iz nacionalističkog beznađa prema modernim ekonomijama zapadnoevropskog tipa. U skladu s Markovićevim programskim opredjeljenjima odnos dinara i njemačke marke je bio zaleđen, predviđena je konvertibilnost dinara, stabilizacija državnog budžeta i potrošnje, te restriktivna monetarna politika. Trebao je to biti početak ambicioznog programa ekonomske stabilizacije prema tržišnim kriterijima, nazvan „novim socijalizmom“, koje je Marković predstavio u junu 1990. godine. Bio je to pokušaj najtemeljitije i najhrabrije tržišne reforme u svim dotadašnjim socijalističkim zemljama. Finansijsku pomoć Markoviću obećale su i zapadnoevropske države pod uslovom da njegov koncept počne realizirati u stvarnosti. Marković je u početku imao određenog uspjeha (savezne devizne rezerve su narasle do 3,6 milijardi dolara, suzbijeni su inflacija i siva emisija novca), ali je nalazio brojne prepreke na raznim stranama. U Zagrebu i Ljubljani ga nisu voljeli, a u Beogradu su ga mrzili i prezirali. Na kraju je i njegov program doživio slom. Između ostalog, to se dogodilo i zbog toga što savezna vlada nije kontrolirala u punom kapacitetu savezne funkcije.³⁵

Osim unutrašnjih problema na stanje u Jugoslaviju su dijelom utjecali i opći nemiri u Istočnoj Evropi. Do tačke bez povratka stiglo se u drugoj polovini 1989. godine. Naime, između avgusta i kraja decembra navedene godine komunističke vlasti su nakon gotovo pola stoljeća postojanja abdicirale ili prestale da postoje u Poljskoj,

³⁵ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, Zagreb 2008, 645-646.

Čehoslovačkoj, Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj i Demokratskoj Republici Njemačkoj.³⁶

Ubrzo nakon toga došlo je i do definitivnog raskola unutar SKJ. Na 14. vanrednom kongresu SKJ, u januaru 1990. godine, delegacije iz Slovenije i Hrvatske zajednički su napustile Kongres. Postalo je jasno da je SKJ, bez obzira na obećanu korjenitu reformu i reorganizaciju, istrošio svoju historijsku misiju i integrativni kapacitet. Bila je to kulminacija gotovo trogodišnjih sukobljavanja unutar SKJ i između pojedinih republičkih rukovodstava. Nacionalno je potisnulo klasno-socijalno, državno je fetišizirano na račun samoupravnog, mitovi i iracionalna strana života su nametnuti kao recept za budućnost.³⁷ Deceniju poslije jedan od prvih Miloševićevih saradnika konstatira njegovu odgovornost za raspad SKJ. Naime, prema riječima Borisava Jovića, Miloševićev pokušaj da disciplinira SKJ na Četrnaestom kongresu, bez dovoljnog sagledavanja mogućeg konačnog ishoda, ubrzao je raspad i same Jugoslavije.³⁸

Ubrzo nakon raspada SKJ došlo je i do raspada Jugoslovenske narodne armije (JNA) kao posljednjeg kohezionog faktora u zemlji. Armija je poslije nestanka SKJ s političke pozornice u komandnom smislu bila vezana za Predsjedništvo SFRJ, a u upravnom za SIV. No, kako je Predsjedništvo bilo spoj nepomirljivih političkih protivnika Srbija je preduzela niz aktivnosti s ciljem da rukovodno tijelo oružanih snaga usmjeri u prvacu realiziranja velikosrpskog projekta.³⁹ Stvoren je neustavni sistem komandovanja i dogovaranja

³⁶ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Beograd 2002, 366.

³⁷ Nijaz Duraković, *Prokletstvo Muslimana*, Sarajevo 1993, 180-181.

³⁸ Borislav Jović, *Knjiga o Miloševiću*, Beograd 2001, 56; Borislav Jović, *Od Gazimestana do Haga. Vreme Slobodana Miloševića*, Beograd 2009, 61.

³⁹ Davor Marijan, *Slom Titove armije: JNA i raspad Jugoslavije*, Zagreb 2008, 147-148.

o upotrebi oružanih snaga protiv zapadnih republika. Joviću i Kadijeviću pridružio se Slobodan Milošević, koji kao predsjednik Srbije nije imao nikakve zakonske ovlasti nad JNA.⁴⁰ Na sjednici Vrhovne komande od 12. do 15. marta 1991. godine predsjednik Predsjedništva SFRJ Borisav Jović je pokušao da putem snažnog pritiska iznudi usvajanje odluke o uvođenju vanrednog stanja u zemlji. Međutim, ovaj pokušaj Miloševića da putem oružanih snaga stavi Jugoslaviju pod svoju kontrolu doživio je neuspjeh.⁴¹

Nakon dužih oklijevanja Slovenija i Hrvatska su 25. juna 1991. godine proglasile svoju nezavisnost. Istoga dana slovenačke vojne jedinice su pokušale uspostaviti kontrolu nad graničnim prelazima prema Austriji. Tom prilikom je došlo i do oružanog obračuna u kojem je nekoliko lica izgubilo živote. Tako su na području Jugoslavije započele vojne operacije isplanirane do u detalje u vojnim i političkim strukturama u Beogradu.⁴²

Od avgusta 1991. godine rukovodeću ulogu Predsjedništva SFRJ obavljala je neformalna grupa čelnika Srbije, Crne Gore i generala JNA, koja je samovoljno ocjenjivala stanje i predlagala odluke. Na njezinim sastancima raspravljano je i odlučivano o svim pitanjima rata koja su inače bila u ingerencijama Predsjedništva. Početkom oktobra 1991. godine kada je Predsjedništvo SFRJ ostalo samo sa članovima iz Srbije s pokrajinama i Crne Gore ponovo je počelo funkcioniranje Predsjedništva, s tim da ga druge republike, a

⁴⁰ Svetozar Oro, O ulozi vladarskih težnji u Yu – ratovima 1991-2001, u: *Ratovi u Jugoslaviji 1991-2001*, Zbornik radova, Beograd, 2001, 81.

⁴¹ Davor Marijan, Rukovođenje i komandovanje Oružanim snagama SFRJ: Vrhovna razina, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb 2009, 681-684.

⁴² Plan RAM je kreiran u 1990. godini u Generalštabu, a njegovo postojanje je objelodanjeno na sjednici SIV, 19. septembra 1991. godine. Prema ovom dokumentu trebalo je osigurati zamišljene zapadne granice Srbije i stvoriti okvir za neku novu Jugoslaviju u kojoj bi svi Srbi sa svojim teritorijama živjeli u jednoj državi. (Z. Šehić, *Smrt Socijalističke federativne republike Jugoslavije i bosanska tragedija*, 286-287).

i međunarodna zajednica nisu priznavale. Od tada je JNA i *de facto* bila vojna sila Srbije i Srba u ostatku Jugoslavije, što je i potvrđeno *de jure* u maju 1992. godine.⁴³

U ratnoj atmosferi na prostoru jugoslovenske države Evropska zajednica je pokušala pronaći miroljubivo rješenje krize. To je i bio razlog organiziranja Konferencije o Jugoslaviji, koja je počela u septembru 1991. godine, u vrijeme dok je SFRJ još uvijek imala međunarodnopravni subjektivitet. Pokušaji da se Jugoslavija reformira na konfederativnoj osnovi definitivno propadaju odbacivanjem Evropskog plana za rješenje jugoslovenske krize prezentiranog u Hagu 18. oktobra 1991. godine. Bilo je jasno da Milošević ne prihvata nikakvu konfederaciju, jer on nije prihvatio ni Ustav iz 1974. godine, zbog svog ubjeđenja da će vojnom silom nametnuti rješenje, tim više što su SAD i Zapadna Evropa u to vrijeme podržavale opstanak Jugoslavije kao jedinstvene države.⁴⁴ Nastavak pregovora uz angažman Arbitražne (Badinterove) komisije pomoći će da Evropska zajednica i SAD zauzmu ujednačeniji stav o glavnim uzrocima raspada jugoslovenske države. Tako je u nalazu Arbitražne komisije jasno rečeno da je SFRJ prestala da postoji disolucijom (raspadom), a ne secesijom (otcjepljenjem) pojedinih država.⁴⁵

O uzrocima raspada SFRJ pisali su brojni naučnici. Kao uzroci kolapsa navedene jugoslovenske države najčešće se ističu: 1. ekonomska kriza; 2. tzv. drevna mržnja; 3. nacionalizam; 4. kulturne razlike među jugoslovenskim narodima; 5. promjene u međunarodnoj politici; 6. uloga raznih ličnosti u stvaranju i

⁴³ D. Marijan, Rukovođenje i komandovanje Oružanim snagama SFRJ: Vrhovna razina, 685.

⁴⁴ Upor. Zdravko Tomac, *Paukova mreža balkanskog krvnika*, Zagreb 1994, 27-28; *Posljednja šansa Jugoslavije*, „Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji“, Beograd 2002, 48-61.

⁴⁵ Kasim Trnka, „*Konstitutivnost naroda*“, Sarajevo 2000, 27-28.

razaranju jugoslovenske države; 7. predmoderni karakter jugoslovenske države koji se često komparira sa carstvima, nasuprot nacionalnoj državi; 8. strukturalno-institucionalni razlozi. S izuzetkom drevne mržnje, svi pobrojani razlozi su doprinijeli da se raspad Jugoslavije sagleda sveobuhvatnije. Osim argumenta o „drevnoj etničkoj mržnji“, svi su drugi uzroci značajni za razumijevanje samog događaja. Pri tome, kada govorimo o ovoj temi treba ukazati da se u ozbiljnim istraživanjima teško može fokusirati samo na jedan od razloga raspada Jugoslavije, s obzirom da se radi o složenom fenomenu koji je imao više od jednog uzroka.⁴⁶

Mnogi i danas smatraju kako je 35 godina Titove stabilnosti i mira pokazatelj kako su u trusnom političkom prostoru poput balkanskog potrebni čvrsta ruka i lider, koji će nezrele balkanske narode držati pod kontrolom. Ipak, ni takvi ne mogu zanemariti činjenicu da su nakon 35 godina Titove čvrste ruke, a samo 10 godina nakon njegove smrti, ponovno izbili bratoubilački sukobi, koji se dijelom mogu uporediti s onima u Drugome svjetskom ratu. To dovodi u pitanje tezu o čvrstom liderstvu, pa Titovo djelo kao i neki kasniji primjeri zasigurno ukazuju da je politika liderstva zastarjela i promašena, odnosno da se problemi ne rješavaju osloncem na lidere nego na demokratske institucije. Pri tome, treba imati u vidu da je puno ovisilo i o političarima, nositeljima tereta odgovornosti vlasti u kritičnim trenucima, među kojima su poneki, poput ruskog predsjednika Borisa Jelcina i češkog predsjednika Vaclava Havela, uviđali svu opasnost širenja područja napetosti, pogotovu na etničke aspekte. Drugi su ih, pak, poput srbijanskog predsjednika Slobodana Miloševića, namjerno razbuktavali. Rezultat

⁴⁶ Dejan Jović, Razlozi za raspad socijalističke Jugoslavije: Kričička analiza postojećih interpretacija, *Časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja*, Zagreb 2001, 151-152.

je bio da su se Sovjetski Savez i Čehoslovačka raspali ili dezintegrirali relativno mirno, dok se SFRJ raspala nasilno i u krvi.⁴⁷

Proces raspada jugoslovenske države se odrazio i na prilike u Bosni i Hercegovini. U ovoj republici su 18. novembra 1990. godine održani slobodni višestranački izbori za sva nivoa vlasti (Predsjedništvo i Skupštinu Socijalističke republike Bosne i Hercegovine i skupštine općina). Više od dva miliona birača najveće povjerenje je ukazalo nacionalnim strankama (Stranka demokratske akcije, Srpska demokratska stranka i Hrvatska demokratska zajednica). Iz ovih stranaka izabrani su svi članovi Predsjedništva Socijalističke republike Bosne i Hercegovine, zatim 75,3 % zastupnika u Vijeću građana i 89,6 % u Vijeće općina Skupštine Socijalističke republike Bosne i Hercegovine, te 75,7 % vijećnika u općinskim skupštinama.⁴⁸ Savez komunista Bosne i Hercegovine, kao stranka koja se dobrovoljno odrekla vlasti i omogućila prve višestranačke izbore, u poređenju sa komunističkim partijama u drugim republikama, doživio je najveći poraz.⁴⁹ Prema nacionalnoj strukturi, u prvu višestranačku Skupštinu Socijalističke republike Bosne i Hercegovine poslije Drugog svjetskog rata izabrano je: 41,25 % Bošnjaka, 35,41 % Srba, 20,41 % Hrvata i 2,93 % ostalih. U skladu sa izbornim rezultatima navedene nacionalne stranke su formirale novu vlast koja je funkcionirala do početka rata u Bosni i Hercegovini.⁵⁰ Međutim, proces tranzicije se počeo odvijati u izuzetno nepovoljnim okolnostima. Umjesto izgradnje višestranačkog pluralizma, započela je izgradnja višenacionalnog

⁴⁷ Upor. Slobodan Miladinović, *Elite raspada*, Beograd 2009, 253; M. Staničić, *Raspad SFRJ u uvjetima usporednih procesa globalizacije i međunarodnih integracija*, 83, 87-89.

⁴⁸ Zoran Tomić, Nevenko Herceg, *Izbori u Bosni i Hercegovini*, Mostar 1999, 84-85

⁴⁹ Vladimir Goati, *Politički život u Bosni i Hercegovini 1989-1992*, u: *Bosna i Hercegovina između mira i rata*, Beograd 1992, 56.

⁵⁰ Z. Tomić, N. Herceg, *Izbori u Bosni i Hercegovini*, 84-85.

političkog sistema. Bosanskohercegovačko društvo se do 1992. godine sve više cijepalo po nacionalno-konfesionalnim šavovima. Paralelno s tim, u jednom dijelu stanovništva Bosne i Hercegovine odvijala se i duhovna tranzicija od „komunista“ do antikomunista; od „ateista“ do teista; od „internacionalista“ do nacionalista; od „bratstva i jedinstva“ do mržnje prema drugima, itd.⁵¹

Izbijanjem ratnih operacija u Sloveniji i Hrvatskoj Bosna i Hercegovina je, ne svojom voljom, bila uvučena u ratna događanja. U 1991. godini je ponovo aktuelizirana opaka i fatalna namjera o podjeli Bosne i Hercegovine. Velikosrpski i velikohrvatski projektanti počinju sa pripremama za podjelu Bosne i Hercegovine između srpske i hrvatske interesne sfere, kako bi veće dijelove teritorije ove republike priključili Srbiji i Hrvatskoj.⁵² Na tom fonu su bili i tajni razgovori između Miloševića i Tuđmana u Karađorđevu, marta 1991. godine. Pored ostalog, oni su dogovorili i formiranje dviju komisija koje su imale zadatak da raspravljaju o podjeli Bosne i Hercegovine između Srbije i Hrvatske. Koncept koji je dogovoren u Karađorđevu bitno je utjecao na kasnija dešavanja u Bosni i Hercegovini.⁵³

⁵¹ Ivan Cvitković, *Sociološki pogledi na naciju i religiju*, Sarajevo 2005, 19-21.

⁵² Smail Čekić, *Agresija na Bosnu i Hercegovinu*, II, Sarajevo 2004, 943.

⁵³ Jedan od učesnika razgovora u Karađorđevu dr. Dušan Bilandžić je u jednoj izjavi naveo sljedeće: „Tuđman nam je (...) rekao da se on s Miloševićem dogovorio (o podjeli), a da mi to moramo konkretno razraditi na mapama (...). Održana su tri kruga razgovora u Tikvešu i Beogradu, a svaki je trajao desetak sati, no nije bilo rezultata. Na tim su se pregovorima vodile 'beskrajne rasprave oko toga, čija je neka dolinica, srpska ili hrvatska, ko ima većinu u nekom gradu'. Osim toga, oni su nama prepuštali samo zapadnu Hercegovinu“. O pregovorima između Miloševića i Tuđmana u proljeće 1991. godine veoma važno svjedočenje na osnovu ličnih saznanja objavio je i Voren Zimmerman, bivši američki ambasador u Beogradu, od 1989. do 1992. godine. On je, između ostalog, zapisao sljedeće: „Ni Milošević ni Tuđman nisu se nimalo trudili da od mene sakriju svoje namjere prema Bosni. Kao mesto na kome su Srbi, Hrvati i Muslimani vekovima manjeviše zajednički živeli, Bosna je predstavljala uvredu i izazov za ovu dvojicu etničkih homogenista. Na kraju drugog sastanka sa mnom, Tuđman je izlio bujicu pogrda na račun Izetbegovića i Muslimana. Oni su opasni fundamentalisti (...)

Zastupnici i realizatori dogovora Milošević – Tuđman u Bosni i Hercegovini bili su predstavnici Srpske demokratske stranke i Hrvatske demokratske zajednice. Iako su navedene dvije stranke do početka rata djelovale u institucijama Bosne i Hercegovine, one su uporedo s tim primjenjivale i vaninstitucionalne forme, flagrantno kršeći ustavno-pravni sistem Bosne i Hercegovine. Između Srpske demokratske stranke i Hrvatske demokratske zajednice postojao je naglašeni stepen sinhronizacije, počev od ideje, preko forme, pa do samog završnog čina i drugog projekta.⁵⁴

Otvoreni početak napada na ustavno-pravni sistem i teritorijalno jedinstvo Bosne i Hercegovine počeo je sa politizacijom pitanja regionalizacije. Zagovornici novokomponirane regionalizacije su odmah stavili do znanja da je za njih etnički princip najvažniji u definiranju regiona.⁵⁵

Proces nasrtaja na ustavno-pravni sistem i teritorijalni integritet započet je formiranjem „zajednice općina Bosanske krajine“, da bi u kratkom roku ovaj maskirani projekat bio transformiran u SAO (srpsku autonomnu oblast), 16. septembra 1991. godine. Proglašavanjem „SAO Krajina“, kao i neposredno prije toga „SAO Hercegovina“, već su u nazivu bile sadržane kategorije suprotne ustavno-pravnom sistemu Bosne i Hercegovine. Tako je izgrađen model za „saoizaciju“ najvećeg dijela Bosne i Hercegovine. Institucionalni dovršetak „saoizacije“ Bosne i Hercegovine dovršen je proglašavanjem „republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine“, 9. januara 1992. godine. Tom prilikom

Civilizovane zemlje treba da se ujedine kako bi otklonile ovu pretnju. Bosna nikad nije postojala kao država. Ona treba da bude podijeljena između Srbije i Hrvatske. Ovaj ispad me ostavio bez daha, a stekao sam utisak da su i Tuđmanovi pomoćnici koji su tome prisustvovali bili podjednako iznenađeni“. (Miloš Minić, *Dogovori u Karadžorđevu o podjeli Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2010, 36-37, 42-43).

⁵⁴ Kasim Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991-1996)*, Sarajevo 1997, 55-56.

⁵⁵ Isto, 56.

usvojena je i Deklaracija u kojoj je stajalo da će se „republika“ nalaziti u sastavu savezne države Jugoslavije kao njena federalna jedinica.⁵⁶ Tako su politički procesi koji su 1991. godine započeli sa deinstitucionalizacijom ustavnog uređenja završili sa proglašavanjem srpske republike na bosanskohercegovačkom državnom teritoriju. Time je „etnička volja“ postala motorom osporavanja funkcija države, transformirajući se u mjerilo ustavnog prava i njegove interpretacije. Politika stvaranja srpskih teritorijalnih cjelina na bosanskohercegovačkom tlu je tokom 1992. godine dobila jasne teritorijalno-političke konture.⁵⁷

Uz malo zakašnjenje, u oktobru 1991. godine započeo je i proces „haoizacije Bosne i Hercegovine“. Sa istovjetnim ishodištem i gotovo kopiranim paljanskim scenarijem, operacionalizacija ovakve politike krenula je sa formiranjem „hrvatske zajednice bosanska posavina“, 12. novembra 1991. godine. Nešto kasnije, 18. novembra 1991. godine formirana je „hrvatska zajednica herceg-bosna“. Zvanično „hrvatska zajednica herceg-bosna“ je proglašena 4. jula 1992. godine u Grudama, iako je i prije toga egzistirala kao nelegalna paradržava u punom kapacitetu. Navedena paradržava je 18. novembra 1992. godine proglašena „republikom“, što je samo jedan od dokaza podudarnosti ovog projekta sa drugom pardržavom

⁵⁶ Ubrzo poslije „SAO Hercegovine“ i „SAO Krajine“, proglašene su: „SAO Romanija“, 22. oktobra; „SAO Sjeveroistočne Bosne“, 28. oktobra; „SAO Sjeverne Bosne“, 5. novembra (...) pa sve do „SAO Birač“ 9. januara 1992. godine i „Srpske opštine Birač“, 10. januara 1992. godine. Pri kraju, odnosno uporedo sa „saoizacijom“, konstituirana je „Skupština srpskog naroda Bosne i Hercegovine“, 24. oktobra 1991. godine. Na ovoj sjednici usvojena je odluka o ostajanju srpskog naroda Bosne i Hercegovine u zajedničkoj državi Jugoslaviji sa Srbijom, Crnom Gorom, „SAO Slavonijom, Baranjom i zapadnim Sremom“ i drugima koji to žele. Sljedeći potez u projektu ustavno-pravne destrukcije Bosne i Hercegovine je bio „plebiscit srpskog naroda“, održan 9. i 10. novembra 1991. godine. (Isto, 57-64).

⁵⁷ Edin Šarčević, *Dejtonski ustav: Karakteristike i karakteristični problemi*, Sarajevo 2009, 53.

na teritoriji bosanskohercegovačke države, čije je institucionalno uobličavanje već ranije bilo završeno.⁵⁸

Kreatori „oblasti“ i „zajednica“ su, rukovodeći se etničkim kriterijima koje su oni određivali, cijelu Bosnu i Hercegovinu poklopili projektima „saoizacije“ i „haoizacije“, uz međusobno teritorijalno preklapanje na trećini prostora. Pri tome, Bošnjacima, kao najbrojnijem narodu, ostavili su samo 3,5 % teritorije Bosne i Hercegovine. Ipak, bez obzira koliko su se ova dva projekta podudarala po ideji i nasrtajima na ustavno-pravni sistem Bosne i Hercegovine, na mnogim dijelovima zemlje došlo je teritorijalnog preklapanja između „saoizacije“ i „haoizacije“. Tako su teritorije, bez obzira na dogovore autora ovih projekata u Grazu i Njivicima 1992. godine, postale glavni kamen spoticanja u godinama koje su dolazile.⁵⁹

Okončanjem ratnih aktivnosti u Sloveniji i Hrvatskoj i priznavanjem nezavisnosti ovih republika, bosanskohercegovačko pitanje je postalo jedno od najsloženijih problema Evropske zajednice. Prema nalazu Arbitražne komisije verificiranom od strane Evropske zajednice, SFRJ je prestala da postoji disolucijom (raspadom), a ne secesijom (otcjepljenjem) pojedinih država, to znači da se nijednoj novoformiranoj državi na području bivše

⁵⁸ Kao obrazloženje formiranja „hrvatskih zajednica“ čelnici Hrvatske demokratske zajednice najčešće su koristili argument da „hrvatski narod u vrijeme rastakanja Bosne i Hercegovine ima pravo da izrazi svoje interese i opredjeljenja pozivajući se na vlastiti subjektivitet“. Mate Boban, predsjednik „hrvatske zajednice herceg-bosne“, je u prvoj izjavi nakon proglašavanja „zajednice“, pored ostalog, naglasio da „hrvatska zajednica herceg-bosna predstavlja geopolitičku, kulturnu i ekonomsku cjelinu i proističe iz nekadašnjih banovina, u čijim granicama je hrvatski narod dočekao Drugi svjetski rat (...) Mostar je izabran za sjedište zato što ovaj grad predstavlja kulturno, geopolitičko i ekonomsko središte hrvatskog naroda u ovom dijelu Republike“. (K. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, 64-69).

⁵⁹ Isto, 68-69.

jugoslovenske države ne priznaje pravo na kontinuitet.⁶⁰ Drugim riječima, sve države nastale na području bivše SFRJ imaju status država sukcesora, odnosno niko nema status države-prethodnika, shodno Bečkim konvencijama (o sukcesiji država u odnosu na državnu imovinu, arhive i dugove, iz 1978. i u odnosu na ugovore iz 1978.). U spomenutim okolnostima, kako se ističe u Izvještaju, Arbitražna komisija smatra da se izražavanje volje stanovništva Bosne i Hercegovine da se ova zemlja konstituirala kao suverena i nezavisna država ne može smatrati potpuno osnovanim, bez garancija koje bi u tom pogledu pružila Republika formulirajući zahtjev za priznanje putem referenduma, na koji bi bili pozvani da učestvuju svi građani Bosne i Hercegovine bez razlike i pod međunarodnom kontrolom. Praktično, ovo je značilo da je referendum građana Bosne i Hercegovine, kao institucionalni oblik odlučivanja građana, predviđen Ustavom Bosne i Hercegovine, uslov da bi Bosna i Hercegovina bila priznata kao nezavisna i suverena država od strane Evropske zajednice i njenih država-članica. "Dopuna" Izvještaja Arbitražne komisije biće izvršena prvo odlukom Skupštine Bosne i Hercegovine od 26. januara o raspisivanju referenduma o budućem statusu Republike. U izvještaju Arbitražne komisije praktično je naznačena i svrha budućeg referenduma, sa "učješćem svih građana Bosne i Hercegovine bez razlike" (što je, inače, i određenje referenduma prema Ustavu Bosne i Hercegovine), kao i međunarodna kontrola referenduma.⁶¹

⁶⁰ James Gow, *Triumph of the Lack of Will. International Diplomacy and the War*, London 1997, 67-75.

⁶¹ Praktično, to je značilo da na "referendumsku kušnju" treba da idu svi dokumenti i odluke kojima je definiran status Bosne i Hercegovine kao suverene države počev od Ustava Socijalističke republike Bosne i Hercegovine iz 1974, Ustav SFRJ iz 1974, Amandmana na Ustav Bosne i Hercegovine iz 1990, zatim Memorandum i Platforma Skupštine Republike Bosne i Hercegovine od 14. oktobra 1991, pa do izjava i obaveza iz decembra 1991, odnosno odgovora na upit Komisije, Predsjedništva i Vlade Bosne i Hercegovine iz januara 1992. godine. Drugim riječima, referendum je trebalo da, kao što je to ranije učinjeno na istovjetan način u Sloveniji, Hrvatskoj i Makedoniji, potvrdi stepen validnosti

Odluku o raspisivanju referendumu usvojila je, nakon dvodnevnog zasjedanja, Skupština Bosne i Hercegovine u ranim jutarnjim satima 25. januara 1992. Najveći dio zasjedanja je prošao u znaku usvajanja dnevnog reda, odnosno uvrštavanja u raspravu Prijedloga Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine za raspisivanje referendumu građana. Poslije napuštanja zasjedanja poslanika Srpske demokratske stranke i Srpskog pokreta obnove, pod predsjedavanjem potpredsjednika Skupština je izglasala i dnevni red i Odluku o raspisivanju referendumu građana. Odlučeno je da se referendum zakaže za 29. februar i 1. mart 1992. godine, s pitanjem: "Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive".⁶²

Kako su Srpska demokratska stranka i neki njoj bliski politički saveznici ocijenili referendum "kao nedopustivu političku manipulaciju", to su neke općine kod kojih je "saoizacija" bila već izvedena odbile učešće u pripremama i organizaciji referendumu. One nisu uvažavale činjenicu da je inicijativu za održavanje referendumu, kao i karakter (građanskog) referendumu dala Evropska zajednica, te da je, shodno Ustavu, Odluku o raspisivanju referendumu usvojila Skupština Bosne i Hercegovine po proceduri utvrđenoj u njenom Poslovniku o radu. Također, za njih nije bila dovoljna ni činjenica da je referendum pod međunarodnom kontrolom Evropske zajednice i drugih međunarodnih institucija i organizacija, sa šesnaest regionalnih posmatračkih centara i preko šest stotina posmatrača.⁶³

zahtjeva Bosne i Hercegovine za međunarodnim priznanjem suverenosti i nezavisnosti. (Isto, 71).

⁶² Isto, 72-73.

⁶³ Upor. Susan L. Woodward, *Balkan tragedy. Chaos and dissolution after the Cold War*, Washington 1995, 210; K. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, 74-75.

Ipak, bez obzira na turbulentnu političku atmosferu, referendum je održan 29. februara i 1. marta 1992. godine. Republička izborna komisija, na osnovu dostavljenih podataka iz općina, u Izvještaju je konstatovala da se od ukupnog broja birača (3.253.847) na referendumu odazvalo 2.073.568 ili 64,31 % od ukupnog broja birača s pravom glasa. Pozitivan odgovor na referendumsko pitanje dalo je 2.061.932 glasača ili 63,95 % od potencijalnog broja glasača, odnosno 99,44 % od broja birača koji su pristupili referendumskom izjašnjanju. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine je, u funkciji Skupštine, potvrdilo Izvještaj i time je osigurana pravna i politička osnova za raskid pravnih veza sa SFRJ.⁶⁴

Time su bili ispunjeni svi uslovi koji su bili postavljeni pred Bosnu i Hercegovinu, tako da je Evropska zajednica 6. aprila 1992. godine usvojila odluku o priznanju Republike Bosne i Hercegovine kao nezavisne države. Neposredno nakon odluke, na ministarskom samitu, portugalski šef diplomatije je izvijestio novinare da je ovoj odluci prethodila ocjena da je Bosna i Hercegovina ispunila uslove koje joj je postavila Evropska zajednica u decembru 1991. godine. Već sutradan, 7. aprila, SAD su priznale Bosnu i Hercegovinu kao nezavisnu državu.⁶⁵ Generalna skupština Ujedinjenih nacija je 22.

⁶⁴ Protiv referenduskog izjašnjanja bilo je svega 6.037 birača ili 0,19 % glasačkog tijela. Na ovaj način se, po osnovu demokratskog izjašnjanja građana, dobila volja građana Bosne i Hercegovine. To je značilo i svojevrsnu opću potvrdu svih odluka legalnih organa vlasti Bosne i Hercegovine, kojima je potvrđena nezavisnost i suverenost Bosne i Hercegovine, donesenih u drugoj polovini 1991. godine. Ovi su podaci, zajedno sa Izvještajem, od strane Republičke izborne komisije dostavljeni su Skupštini Bosne i Hercegovine koja je i usvojila Odluku o referendumu. (Ivan Cvitković, *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini. Hrvati između nacionalnog i građanskog*, Zagreb-Sarajevo 2006, 107-110; K. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma*, 77-78).

⁶⁵ Omer Ibrahimagić, *Politički sistem Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1999, 270.

maja 1992. godine primila Republiku Bosnu i Hercegovinu za svog punopravnog člana.⁶⁶

Rukovodstvo Srpske demokratske stranke nije priznalo rezultate referenduma nego ih je smatralo konačnim razlogom za otcjepljenje “srpskih krajeva” iz Bosne i Hercegovine i pripajanje Velikoj Srbiji. S ciljem zauzimanja što više teritorija srpske paravojne snage pokreću obimne vojne pohode uz podršku JNA. Srpska televizija i drugi mediji pod kontrolom Slobodana Miloševića ratno-huškačkom propagandom protiv Bošnjaka i Hrvata ohrabruju pobunjene bosanskohercegovačke Srbe. Pored medijske podrške, iz Srbije u Bosnu i Hercegovinu tokom marta stižu i brojne paravojne jedinice Šešeljevih četnika i Arkanovih plaćenika i dobrovoljaca. Ove paravojne formacije su tokom proljeća 1992. godine počinile brojne zločine nad nesrpskim stanovništvom širom Bosne i Hercegovine. Pokušaj građana Sarajeva i Bosne i Hercegovine da masovnim antiratnim mitinzima početkom aprila zaustave širenje vojnog požara zaustavljeni su ubistvima i pucanjem snajperista na okupljene građane. Tako je počeo opći rat i trogodišnja opsada glavnog grada Bosne i Hercegovine.⁶⁷

Na teritorijama koje su osvojile srpske paravojne formacije sistematski je provođeno teroriziranje, protjerivanje i ubijanje nesrpskog stanovništva. Strateške ciljeve tzv. Skupštine srpskog naroda, 12. maja 1992. godine, predstavio je Radovan Karadžić. Tom prilikom on je prezentirao šest ciljeva: 1) razdvajanje srpskog naroda od druge dvije nacionalne zajednice; 2) uspostavljanje koridora između Semberije i Krajine; 3) eliminiranje Drine kao granice srpskih država; 4) uspostavljanje granice na rijeci Uni i rijeci Neretvi; 5) podjela grada Sarajeva na srpski i bošnjački dio; 6) izlaz Srpske Republike Bosne i Hercegovine na more. U suštini, navedeni

⁶⁶ Dženana Čaušević, *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2005, 514.

⁶⁷ I. Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 722.

strateški ciljevi su predstavljali zločinačku i genocidnu namjeru istrebljenja nesrpskog stanovništva.⁶⁸ Na fonu ovakvih zamisli, već od proljeća 1992. godine srpske vojne formacije su izvodile najstrašnije progone i masovna ubistva. Osvajanja su redovno bila praćena masovnim masakrima nesrpskog stanovništva, a posebno Bošnjaka. Desetine hiljada Bošnjaka i Hrvata bile su zatvorene u koncentracione logore (Manjača kod Banja Luke, Keraterm i Omarska kod Prijedora i drugi), stotine hiljada pod prijetnjom smrti napuštaju svoja ognjišta i odlaze u izbjeglištvo. Sastavni dio koncepcije „etničkog čišćenja“ teritorija pod kontrolom pobunjenih srpskih snaga bilo je organizirano pljačkanje bošnjačke i hrvatske imovine, kao i masovno silovanje bošnjačkih žena.⁶⁹

Reakcije međunarodne zajednice na najveće ratne zločine u Evropi poslije završetka Drugog svjetskog rata bile su općenito konfuzne i negativne. Jedna od osnovnih grešaka zapadnih političara bila je u tome što su oni pratili samo simptome rata, a nisu nastojali otkriti njegove uzroke. Zapadnoevropski političari nisu shvatali pravu prirodu Miloševićevih planova, tako da su rat u Bosni i Hercegovini tretirali kao vojni problem, a ne politički. U skladu s tim pogledom da je rat prvenstveno vojni problem, oni su i usmjerili svoje aktivnosti u pravcu „smanjivanja borbenih aktivnosti“. Tako su direktno doprinosili produbljivanju tragedije u Bosni i Hercegovini. Odbili su da ukinu embargo na uvoz oružja legalnoj bosanskohercegovačkoj vladi, iako su Ujedinjene nacije priznale Bosnu i Hercegovinu kao nezavisnu i međunarodno priznatu državu. Dakako, embargo nije pogodio Srbiju i snage pobunjenih Srba u Bosni i Hercegovini, jer je Srbija zadržala najveći dio zaliha oružja i opreme bivše JNA, a posjedovala je i veliku vojnu industriju. Za njih embargo nije imao nikakvog važnijeg utjecaja, ali je za

⁶⁸ Edina Bećirević, *Na Drini genocid*, Sarajevo 2009, 119-120.

⁶⁹ I. Goldstein, *Hrvatska 1918-2008*, 724-725.

bosanskohercegovačke snage embargo bio ravan smrtnoj presudi.⁷⁰ Autori izvještaja pod naslovom *Nedovršeni mir* su kao tri glavne greške zapadne politike prema Bosni i Hercegovini naveli: 1) definiranje krize kao humanitarne katastrofe umjesto kao brutalne agresije; 2) kolebanje i nespремnost zapadnih sila i Ujedinjenih Nacija na upotrebu vojne sile u Bosni i Hercegovini; 3) moralno srozavanje Zapada koji je proglasio šest „zaštićenih područja“ koje nije uspio zaštititi.⁷¹

S ciljem odbrane državnosti i nezavisnosti Bosne i Hercegovine, Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine je 20. juna 1992. godine usvojilo Odluku o proglašenju ratnog stanja na teritoriji Bosne i Hercegovine. Pored ove odluke, ovlaštene su oružane snage Bosne i Hercegovine da organiziraju otpor agresiji na Bosnu i Hercegovinu.⁷² Istovremeno sa ovom odlukom Predsjedništvo Bosne i Hercegovine je proglasilo opću mobilizaciju na teritoriji Bosne i Hercegovine.⁷³ Ubrzo nakon ovih odluka Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine usvaja Platformu za djelovanje Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima.⁷⁴

⁷⁰ Noel Malcolm, *Povijest Bosne*, Zagreb - Sarajevo 1995, 319-321.

⁷¹ Mile Lasić, *Europska unija. Nastanak, strategijske nedoumice i integracijski dometi*, Sarajevo 2009, 289.

⁷² Odluka o proglašenju ratnog stanja na teritoriji Bosne i Hercegovine, *Službeni list Republike Bosne i Hercegovine*, 20. juni 1992. godine.

⁷³ Odluka o proglašenju opće javne mobilizacije na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine, *Službeni list Republike Bosne i Hercegovine*, 20. juni 1992. godine.

⁷⁴ Za razliku od genocidnih strateških ciljeva koje je predstavio Radovan Karadžić 12. maja 1992. godine, u Platformi Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine je, između ostalog, stajalo: „Bosna i Hercegovina je suverena i nezavisna država građana, konstitutivnih i ravnopravnih naroda, Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika ostalih naroda koji u njoj žive. Republika se konstituiše na principima parlamentarne građanske demokratije, što podrazumijeva prije svega tržišnu ekonomiju, stranački pluralizam i ljudska prava i slobode (...) Tri konstitutivna naroda, Muslimani, Srbi i Hrvati u Bosni i Hercegovini imaju svoje nacionalne interese, ali i interese koji proističu iz tradicije viševjekovnog zajedničkog življenja.

Zaključna razmatranja

Svijet je u zadnjim decenijama XX stoljeća bio pod utjecajem različitih procesa globalizacije. Paralelno sa procesom globalizacije odvijao se proces decentralizacije. Decentralizacija poslovnoga dovela je i do decentralizacije političkog odlučivanja, što je bila proizvodno-tehnološka osnova za raspad ne samo centralističkoga komunističkog sistema, zasnovanome na masovnom načinu proizvodnje, nego i za raspad centralističkih komunističkih federacija. Raspad Jugoslavije bio je složen fenomen koji je imao više od jednog uzroka (ekonomska kriza, nacionalizam, promjene u međunarodnoj politici, uloga raznih ličnosti u razaranju Jugoslavije, strukturalno-institucionalni razlozi, itd.).

Politički i društveni život u Bosni i Hercegovini zasniva se na ravnopravnosti Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti u upravljanju državnim poslovima. Suverenitet države ostvaruje se na cijeloj teritoriji koju određuju jedinstvene granice priznate od međunarodne zajednice (...) Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine je za pregovore koji vode miru. Pregovori o miru mogući su uz poštivanje sljedećih uvjeta, odnosno principa: a) Prekid ratnih dejstava, b) Uspostavljanje političkog stanja prije početka agresije, c) Priznanje legalne vlasti države Bosne i Hercegovine i njenih institucija na cijeloj teritoriji, d) Naknadu ratne štete i kažnjavanje krivaca za ratne zločine u saglasnosti sa međunarodnim propisima (...) Bosna i Hercegovina neće prihvatiti pregovore koji za osnovu imaju stvaranje etnički čistih teritorija ili regionalnu podjelu Bosne i Hercegovine na isključivo etničkoj osnovi (...) U zajedničkom višenacionalnom frontu učestvuju patriotske snage koje su za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, za zajednički život i nacionalnu ravnopravnost Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti (manjina) (...) Ova platforma je poziv svim građanima i svim narodima Bosne i Hercegovine da se aktivno uključe u patriotski front borbe za suzbijanje agresije i uspostavljanje mira i slobode, reda i zakonitosti na cijeloj državnoj teritoriji Republike. Pozivamo i sve one koji se nalaze na drugoj strani, a nisu ruke okaljali krvlju nevinih ljudi, da se priključe legalnim oružanim snagama Bosne i Hercegovine u borbi za slobodu a protiv agresije. Predsjedništvo će donijeti zakon o amnestiji i sprječavati moguće pojave revanšizma. (Platforma za djelovanje Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima, *Službeni list Republike Bosne i Hercegovine*, 2. juli 1992. godine).

Izbijanjem ratnih operacija u Sloveniji i Hrvatskoj Bosna i Hercegovina je, ne svojom voljom, bila uvučena u ratna događanja. U 1991. godini je ponovo aktuelizirana opaka i fatalna namjera o podjeli Bosne i Hercegovine između srpske i hrvatske interesne sfere, kako bi veće dijelove teritorije ove republike priključili Srbiji i Hrvatskoj. Koncept koji je dogovoren u Karađorđevu bitno je utjecao na kasnija dešavanja u Bosni i Hercegovini.

Nakon uspješno sprovedenog referenduma, Bosnu i Hercegovinu su u aprilu 1992. godine kao nezavisnu državu priznale Evropska zajednica i SAD. Generalna skupština Ujedinjenih nacija je 22. maja 1992. godine primila Republiku Bosnu i Hercegovinu za svog punopravnog člana. Međutim, rukovodstvo Srpske demokratske stranke nije priznalo rezultate referenduma nego ih je smatralo konačnim razlogom za otcjepljenje “srpskih krajeva” iz Bosne i Hercegovine i pripajanje Velikoj Srbiji. U namjeri da osvoje što više teritorija Bosne i Hercegovine pobunjene snage bosanskih Srba, uz pomoć JNA i brojnih paravojnih i vojnih jedinica iz Srbije i Crne Gore, počinile su masovne ratne zločine i genocid (Srebrenica) nad nesrpskim stanovništvom. Odbranu Bosne i Hercegovine od velikosrpske agresije oslabio je u jednom dijelu rata i hrvatski predsjednik Franjo Tuđman, koji je također zagovarao ideju o podjeli ove države. Reakcije međunarodne zajednice na najveće ratne zločine u Evropi poslije završetka Drugog svjetskog rata bile su konfuzne i neefikasne. Jedna od osnovnih grešaka zapadnih političara bila je u tome što su oni pratili samo simptome rata, a nisu nastojali otkriti njegove uzroke. Zapadnoevropski političari nisu shvatali pravu prirodu Miloševićevih planova, tako da su rat u Bosni i Hercegovini tretirali kao vojni problem, a ne politički.

**THE SANU MEMORANDUM, THE SOCIALIST
FEDERATIV REPUBLIC OF YUGOSLAVIA AND BOSNIA
AND HERZEGOVINA (1986-1992)**

Summary

The world in the last decades of the twentieth century was influenced by various processes of globalization. In parallel with the process of globalization a process of decentralization was developed. The decentralization of the business led to the decentralization of political decision-making, which has been a production and technological basis for the dissolution of not only centralized communist system, based on the mass production method, but also for the dissolution of centralized communist federation. The disintegration of Yugoslavia was a complex phenomenon that has had more than one cause (economic crisis, nationalism, changes in international politics, the role of the various personalities in the destruction of Yugoslavia, structural and institutional reasons, etc.).

With the outbreak of war operations in Slovenia and Croatia, Bosnia and Herzegovina was not by its own will drawn into warfare. In 1991, once again a vicious and fatal intention to divide Bosnia and Herzegovina between Serbian and Croatian interests was actualized, in order to join large parts of the territory of the Bosnian Republic to Serbia and Croatia. The concept, which was agreed in Karadžorđevo, significantly affected the subsequent developments in Bosnia and Herzegovina.

After the beginning of the aggression on Bosnia and Herzegovina, the reactions of the international community on the biggest war crime in Europe since the end of World War II were confusing and inefficient. One of the fundamental errors of Western

politicians was that they followed only the symptoms of the war and did not attempt to discover its causes. Western European politicians did not understand the true nature of Milošević's plans, so they treated the war in Bosnia and Herzegovina as a military problem, not political.

UDK 94

ISSN 2303-7539

**DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLANSKOG KANTONA
ODSJEK ZA HISTORIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U TUZLI**

HISTORIJSKA MISAO HISTORICAL THOUGHT

2

HISTORIJSKA MISAO, GOD. II, BR. 2, 1-305, TUZLA, 2016.